

על "חורבת סמארה", "אבטיחי קאקון" ו-"אבו זבורה"

"חורבת סמארה" בנויה על רכס הכורכר האמצעי בעמק חפר, מצפון לנחל אלכסנדר. רכס זה עובר גם מדרום לנחל בישובים חופית, כפר ויתקין ועליו בנוי "בית הראשונים" הוא "הבית הגדול" שממזרח לביתן אהרון. "שביל ישראל העובר לאורך הנחל מעפיל אל מבנה "החורבה".

ב-"גוגל" יש סיפורים שונים הקשורים למבנה, ואת חלקם אני מבקש לתקן. המבנה הוא בן שלושה חדרים מחוברים. בנוי מאבני כורכר שנחצבו מרכס הכורכר שליידו. סגנון הבניה דומה לזה של "הבית הגדול" והוא מתוארך לשנות השמונים/תשעים של המאה התשע עשרה. המבנה נבנה על ידי בעל הקרקעות כבית אחוזה. מאוחר יותר השתמש בו השלטון העותומאני כתחנה לגבית מכס על האבטיחים שיוצאו משטחי ואדי חוארית (עמק חפר) למצרים וללבנון.

ב"גוגל" כתוב כי "המבנה הוקם בסוף המאה ה-19 על ידי עבדאללה סמארה, תושב טול כרם שהחזיק באדמות באיזור".

גבריאל הורביץ, מנהל מכון אבשלום, ליקט חומרים בשנת 2003 לקראת סיור תלמידים לאורך נחל אלכסנדר. הוא כותב "בני החג' עבדאללה סמארה רכשו בשנת 1908, 7000 דונם בגדה הצפונית של נחל אלכסנדר".

בספר "בונים בית" מאת ישראל בר (ברסקי), חבר כפר ויתקין, בפרק "עמק חפר מיד ליד", כותב המחבר את ששמע מזקני הבדואים תושבי עמק חפר, כי השטח הידוע כ-"אדמת סמארה" היה שייך ליהודי בשם ישראל שנקרא בפי הבדואים "אל יהודי". הוא מכר את זכויותיו לבוסתמי, מוסלמי מטול כרם... שגם הוא לא החזיק מעמד זמן רב, נשדד וגורש על ידי אבו ענטש מקאקון. בתחילת מלחמת העולם הראשונה הוגלה אבו ענטש לטורקיה ושם נתלה. ושוב חזרה האדמה לבעליה החוקיים, לבוסתמי, וזה מכרה למשפחת סמארה". המסקנה שלי היא כי המבנה של "חורבת סמארה" לא נבנה על ידי משפחת סמארה, אלא על ידי אחד מבעלי הקרקע שקדמו להם. יש גם לתקן את השלט המוצב לידו ובו נכתב כי הוא הוקם על ידי משפחת סמארה.

בקשר למסחר האבטיחים, כותב גבריאל הורביץ כי "בשנת 1929 הטילה ממשלת מצרים מכס גבוה על האבטיחים מארץ ישראל, והדבר חיסל את המסחר הזה".

לאחרונה, לפני מספר שבועות ב-10/19, שמעתי מידידי בורי (מלכיש) סיפור על האבטיחים מהזן "מללי". בורי הוא בנו של ברוך בורשטיין מכפר מל"ל, שיחד עם שכנו ושותפו מרדכי זילברג עסקו בגידול אבטיחים. באמצע שנות השלושים, נתקל בורשטיין במקשה בשיח אבטיחים חריג (כנראה מוטציה) או הצלבה של הזנים מחסני וטנג'לה.

הם שמרו את הגרעינים של האבטיחים של אותו שנה, ובשנה שלאחריה זרעו וקבלו הרבה אבטיחים מהזן החדש.

בשנה השלישית, היה להם שטח של 100 דונם. האבטיחים נחטפו, התחילו לגדלם בארץ, וכנראה גם לייצא למצרים, למרות המכס הגבוה.

בקיץ של אחת משנות מלחמת העולם השנייה, טיילה קבוצת חיילות ארץ ישראליות מה-A.T.S בשוק בקהיר, וראו שם ערימות גדולות של אבטיחים כשהמוכרים מכריזים בקולותיהם "מללי, מללי". אחת החיילות הייתה בתו של זילברג, והיא זיהתה את האבטיחים שנקראו ע"ש כפר הולדתה...¹

שרגא סהר, חבר מכמורת מספר בחוברת "מכמורת ארבעים שנה": "בשנת 1933 נשלחתי מטעם אגודת השומרים לעלות להתיישבות בחבצלת השרון.² ערב אחד ישבתי בביתו של חיים החרמוני בכפר ויתקין.³ והנה הופיע מודיע וסיפר כי שוטר המכס בנמל אבו זבורה⁴ תפס קבוצת יהודים שסירתם נסחפה לחוף הצפוני.⁵ יש לגשת אליו מהר בטרם יקדימו השוטר הבריטי... מתחנת המשטרה ב-"בית הגדול"...

"רכבנו מהר לכיוון המפרץ. לפתע נתגלה לעיניי מראה שאזכור אותו כל חיי. המפרץ היה מוקף עשרות סככות ממחצלות, ובהן ערימות אבטיחים, מוארות באורות חזקים של לוקסים. ליד החוף הייתה סירה ומאחת הסככות נזרקו מיד ליד אבטיחים ונטענו בסירה. כשנתמלאה הסירה חתרו אנשיה אל מחוץ למפרץ, שם עגנה מפרשית גדולה, ובזריקה מיד ליד הועברו האבטיחים לספינה שייעדה היה ללבנון זאת סיפר לנו לאחר מכן שוטר המכס, שחזר לאחר שהסתדר עם השומרים בדבר פדיון העולים בסכום כסף. את העולים העבירו השומרים לאחד ממשקי הסביבה".

יהודית דגני (שברץ) מספרת כי "בשנת 1936, היה חיים החרמוני רוכב מידי שבת בעונת האבטיחים לאבו-זבורה. על גב הסוסה, מאחוריו, הושיב את בתו הבכורה אורה בת השלוש, ואחריה אותי יהודית "המטפלת" שלה בת העשר. כשחזרו לכפר היו השקיים שעל הסוסה מלאים באבטיחים. ב-"אבו זבורה" היה שוק גדול ובו ערבים רבים שקנו ומכרו. עמדו שם הרבה סוסים וגמלים, דוכנים של מצרכי מזון ומלבושים וגם הרבה סוכות של אבטיחים שהועמסו על סירות..."

בספר "כפר ויתקין החלום ושברו" של המחבר משה מאירי (תהבלום) מספר משה כי "בשנת 1937 רצה לקבל רשיון לפריקת זבל כבשים ועיזים מצפון הארץ ב"אבו זבורה" או בחוף כפר ויתקין ונתקל בקשיים מצד פקיד המכס הערבי בחיפה שדרש רשיון עגינה לחוד לכל ספינה, בעוד שלספינות הערביות שהובילו אבטיחים ניתן רשיון חד פעמי לכל העונה."

סירות/ספינות ערביות הוסיפו לפקוד את מפרץ "אבו זבורה" גם בשנות ה-40. בקיץ של שנת 1945, לפני הקמת הישוב "מכמורת", באחת השבתות הציע לי חברי עוזי כהן⁶, להצטרף אליו ואל מתי בן דודו לטיול ל"אבו זבורה". היינו אז בני תשע וחצי ומתי היה

¹ אפשר לקרוא את הסיפור בספר "ממציאים ומאמצים" שכתב פרופסור שמואל אביצור, עמ' 93-96

² העליה של המשפחות הראשונות לחבצלת השרון הייתה בשנת 1934

³ הבית של החרמוני נבנה בשנת 1934

⁴ כנראה שבשלב מסויים הועברה תחנת המכס מ"חורבת סמרה" למפרץ "אבו זבורה"

⁵ אולי מנוסעי האניה "ולוס" שהגיעה בשנת 1934

⁶ אביו אליעזר היה מורה בבית הספר בכפר ואימו מרים היתה גננת.

תלמיד תיכון בירושלים, אחיהם של יגאל ויוסי סוקניק (ידין) בני דודתה של מרים, אימו של עוזי⁷. הוא נהג לבקר בכל קיץ בכפר. הלכנו לשפת הים של חוף כפר ויתקין (כיום חוף בית ינאי) ומשם צפונה. חצינו את הנחל בשפך, טפסנו על הגבעה הדרומית ולעיני נגלה לראשונה המפרץ בכל הדרו ובו עגנו שלוש סירות מפרש. הספנים הערבים הדליקו מדורה, הרתיחו מים בפחית של שימורים ושלקו בה צדפות שהורידו מהסלעים שבמים. לבקשתי, כיבדו אותי בצדפה אחת, שהיה לה טעם תפל...

ועוד בקשר למשלוחי האבטיחים למצרים וללבנון. האבטיחים הועמסו בשדות בשקיים על דבשות גמלים שהביאו את מטענם למפרץ אבו זבורה כשהדרך עוברת לאורך הנחל עד למרגלות חורבת סמארה והלאה. הייתה בעיה בהובלת האבטיחים שגדלו בצד הדרומי של הנחל. בשטח קיבוץ מעברות בסמוך לאדמות כפר ויתקין היה גשר יחיד, ב"דרך המרכבות" ששיפצו הטורקים מחיפה ליפו, סביב ביקורו בארץ של הקיסר הגרמני וילהלם השני בשנת 1898. כמו כן, היה מעבר בערוץ היבש של נחל אלכסנדר שנודע בשם "קיר המוות", ולכן יתכן שחלק מהאבטיחים מהדרום הועברו על גבי דוברות לצד הצפוני של הנחל. לא סביר שהדוברות שטו מהנחל לים ולמפרץ כיוון שהשפך היה חסום בכל תקופת הקיץ.

גם השטח דוברות עמוסות אבטיחים בים היא בעייתית בגלל הגלים, כפי שלא הצליחו ביוני 1948 לפרוק נשק מ"אלטלינה" ע"ג רפסודות. יתכן שהייתה סיבה נוספת להובלת האבטיחים דרך הנחל, והיא שלמגדלים לא היו מספיק גמלים...

ברצוני לציין, שעד היום לא קראתי תיעוד היסטורי רציני, על העברת האבטיחים ע"ג רפסודות בנחל. ניתן להוסיף שבוואדי הדרומי, באחד המפרצים הקטנים בחוף של "שושנת העמקים", היה נמל סירות שנקרא "מינת זויה".

סמוך לחורבת סמארה, בקצה מצוק רכס הכורכר לכיוון הנחל, היה קבר בנוי ומטויח. הסיפור שסופר עליו, שאיני יודע את מקורו, כי זהו קברו של אחד מבני משפחת סמארה. לאחר מכירת האדמות (בשנת 1940) עלו המוכרים והקונים על גג החורבה (גם היום ניתן לעלות עליה במדרגות בצידה הצפוני) ואז נפל האיש (או הופל?) מהגג ונהרג. כיום נעלם הקבר בלי להשאיר סימן בשטח.

השטח החקלאי מול חורבת סמארה בצד הדרומי של הנחל שייך לכפר ויתקין, הוא נקרא בשם "האי" משום שהיה מוקף על ידי הנחל והחולות. (על החולות נבנו בשנות ה-90 בתו ההרחבה של כפר ויתקין). היתה לנו שם חלקת אדמה קטנה (2 דונם). באחד הימים בראשית שנות החמישים בבואי לחלקה ראיתי שבקיר המזרחי של "חורבת סמארה" נפער

⁷ מתי נהרג במלחמת השחרור עם אהרון דוד שפרינצק, כשתקפו במטוסם את המשחתות המצריות שהגיעו לחוף תל-אביב, אחרי הכרזת המדינה.

חור גדול. היתה פגיעה גם בצד הפנימי של הקיר המערבי. החבלה נעשתה על ידי יחידת מילואים של צה"ל שהתאמנה באיזור. ההרס תוקן, המבנה חוזק ובקיר המזרחי הושאר חלון גדול ומסוגנן, דרכו נשקף הנוף היפה של העמק. לאחרונה ראיתי שנפתח חלון נוסף, בקיר המערבי של המבנה, מול זה שבקיר המזרחי.

כתב : גדעון חרובי

ערכה: שרי גלבוע